

УДК 372.461

О. С. Ткачук,
аспірант

(Рівненський державний гуманітарний університет)

МОВНО-МОВЛЕННЕВА КОМПЕТЕНЦІЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

У статті висвітлено питання, що стосуються проблеми формування мовно-мовленнєвої компетенції на уроках української мови в початкових класах, визначено сутність базових понять дослідження: мова, компетенція, мовленнєва компетенція, мовна компетенція, комунікативна компетенція; представлено зміст мовної лінії з рідної мови в початкових класах.

На сучасному етапі реформування школи в цілому і вдосконалення навчання рідної мови зокрема, одним із найголовніших завдань є формування ініціативної, самостійно мислячої особистості, спроможної вільно і досконало володіти рідною мовою як засобом спілкування, пізнання навколишнього світу, так і засобом самореалізації і життєтворчості. У сучасних умовах модернізації шкільної освіти особливої актуальності набуває проблема опанування школярами рідної мови не лише як засобу пізнання, а й спілкування, прилучення до скарбниць культури українського народу, формування в них мовної і мовленнєвої компетенції як сукупності знань, умінь і навичок, необхідних для застосування державної мови у різних сферах життя і виробництва. Основна мета навчання рідної мови в школі полягає у формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно користуватися мовними засобами.

У реалізації навчально-виховних завдань національної школи вивчення рідної мови виступає як перший і найголовніший навчальний предмет. Не випадково К. Ушинський назвав її могутнім і великим педагогом, який "не тільки навчає багато чого, а й навчає напрощуд легко, за якимсь недосяжним полегшим методом" [1: 124]. "Рідна мова виконує насамперед **дві соціальні функції – служить засобом розвитку особистості** як передумови розвитку народу і використовується **як засіб пізнання та комунікації**" [2: 9]. **Мета статті** – розкрити роль мовленнєвої компетенції у розвитку особистості. Мова – це головний інстинкт, який відрізняє людину від інших живих істот; це є соціальний зв'язок між людьми, засіб для виявлення свого внутрішнього світу і для приймання нового безмежного знання. З усіх живих істот словесну мову має тільки людина, і це робить її паном над усім світом. Уявлення дитини тільки тоді стають певними і ясними, коли вони одержують словесне вираження. І, саме тому, одне з провідних місць у загальній системі навчання посідає розвиток мовлення. "Мовлення є не лише засобом спілкування, але й засобом мислення, носієм свідомості, пам'яті, інформації, засобом управління своєю поведінкою" [3; 4]. Проблема мовленнєвої підготовки дітей включає в себе поняття **мовленнєвої компетенції**. Поняття **компетенція** сприймається як похідне, вужче від поняття *компетентність*. Це соціально закріплений освітній результат. **Компетенція** – об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо в певній сфері діяльності людини. Складовими предметної компетенції є знання, вміння, ставлення та навички.

Мовленнєва компетенція є однією з провідних складових характеристик особистості, що формується у процесі її розвитку. Особлива роль у цьому процесі належить початковій ланці освіти, де виявляються і планомірно розвиваються здібності дитини, формуються вміння, навички та бажання вчитися, створюються умови для розвитку всіх сторін особистості, її самовираження. Проблема розвитку мовленнєвої компетенції дитини займає одне з провідних місць у сучасній педагогіці, саме цим обумовлюється необхідність цілеспрямованої, систематичної роботи щодо мовленнєвої підготовки школярів у школі, адже мовленнєвий розвиток особистості є одним з найважливіших показників її цілісності та самодостатності. Психологічні аспекти проблеми формування мовленнєвої компетенції відображені у працях Л. Виготського, М. Жинкіна, І. Синиці, Л. Щерби. Педагогічні і методичні питання формування мовленнєвої компетенції розробляли й сучасні вчені: В. Бадер, О. Біляєв, Т. Ладжинська, В. Мельничайко, Л. Мацько, М. Пентилюк, Г. Шелехова.

Актуальність дослідження зумовлено дотриманням основних положень сучасної Концепції мовної освіти в Україні, автори якої визначили головною метою навчання рідної мови в середній школі – формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно, виправдано користуватися мовними засобами під час сприйняття (слухання і читання) та створення (говоріння і письма) висловлювань у різних сферах мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції. Термін "мовна компетенція" використовується у сучасній науці (психолінгвістиці) в різних значеннях: як знання людини про мову (знання мовних одиниць різних рівнів, правил їх зміни, поєднання одного з іншим тощо) і як володіння мовою (використання цих знань у процесах спілкування).

© Ткачук О. С., 2009

Термін "**мовна компетенція**" було введено Н. Хомським близько середини ХХ століття. Зміст цього поняття запропонував Д. Злобін, який, досліджуючи психолінгвістичну проблему "мовних здібностей, знання про мову і мовну активність", довів, що існує різниця "між тим, що людина теоретично здатна говорити і розуміти, і тим, що вона насправді говорить і розуміє в конкретних ситуаціях" [5: 22-23]. А. Богуш тлумачить **мовну компетенцію**, як засвоєння і усвідомлення мовних норм, що склались історично у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності у процесі використання певної мови. "Мовна компетенція – це інтегративне явище, що охоплює цілу низку соціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки, установок задля успішного здійснення діяльності в конкретних умовах спілкування" [6: 87].

О. Божович розглядає **мовну компетенцію** як психологічну систему, що включає два основних компоненти: "**мовний досвід**, накопичений дитиною у процесі спілкування і діяльності, і **знання про мову**, засвоєні у процесі спеціально організованого навчання" [7: 34]. Л. Калмикова зазначає, що необхідним **компонентом розвитку мовної компетенції** дитини є "спеціальна **мовна (когнітивна) і мовленнєва (рефлексивна) підготовка**" [8: 95], яка є, окрім того, своєчасним моментом у введенні її в мовну дійсність, по-перше; і, по-друге, важливою умовою для розвитку засад довірливості, намірів, усвідомленості мовлення. Під **мовною компетенцією** М. Львов розуміє " знання граматики, фонетики, лексики, стилістики тієї мови, що вивчається" [9: 197]. Автор підкреслює, що дуже важливим аспектом означеної проблеми є такий: **мовна компетенція не повинна розглядатися окремо від мовленнєвої компетенції**, а слугувати її теоретичною основою – шляхом аналізу і синтезу текстів на мові, що вивчається.

"Вивчення мови – це засвоєння основ лінгвістики – тієї сукупності мовних знань, які забезпечують формування мовленнєвих умінь і навичок необхідних кожній людині упродовж усього життя, це мовна компетенція. У процесі вивчення мови учні набувають знань про саму мову, її граматичну структуру і словниковий склад, історію і закони її розвитку; в них складаються уявлення про роль мови в ментальності українського народу, в його суспільному житті, в розвитку інтелекту людини тощо. Це і становить їхню мовну компетенцію" [10: 12].

Реалізація мови в мовленні здійснюється у процесі мовленнєвої діяльності як сукупності "психофізичних дій організму людини, які спрямовуються на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній чи писемній формах" [11: 8]. У мовленнєвій діяльності розрізняють мовну компетенцію і мовленнєву, яка включає лексичну, фонетичну, граматичну, діалогологічну компетенції. Мовленнєва компетенція (аудіювання, говоріння, читання, письмо) спирається на мовні знання і залежить від їх рівня. Під час застосування знань з мови, у школярів формуються мовленнєві уміння і навички. Наслідком мовленнєвої діяльності є текст (висловлювання). Як вважають С. Єрмоленко і Л. Мацько мовленнєва діяльність має бути покладена в основу вивчення мови.

Мовна компетенція – це потенціал лінгвістичних знань людини, сукупність правил аналізу й синтезу одиниць мови, які дають можливість будувати й аналізувати речення, користуватися системою мови з метою спілкування. Зміст мовної компетенції – це засвоєння категорій і одиниць мови та їх функцій, вивчення закономірностей і правил оволодіння системно-структурними утвореннями семантичного, синтаксичного, морфологічного, фонологічного характеру, які необхідні для розуміння і побудови мовлення, це здатність розуміти й реалізовувати граматичну природу висловлювання. Знання, вміння і навички вважаються складовими будь-якого виду компетенції. Між мовними знаннями, з одного боку, і вміннями та навичками, з іншого, існує взаємоспрямований зв'язок. Мовні знання зумовлюють виникнення мовленнєвої реакції або реалізації цих знань у вміннях і навичках, а певний мовленнєвий досвід спричинюється до підсвідомих чи свідомих узагальнень. Таке явище Л. Щерба назвав "опрацьованим лінгвістичним досвідом", який можна вважати елементом мовної компетенції.

Формування мовленнєвих умінь і навичок, набуття мовної і мовленнєвої компетенції під час засвоєння мовної системи – це головні задачі навчання мови. Мовленнєва компетенція виявляється у виробленні вмінь користуватись усною і писемною мовою, багатством її засобів виразності у залежності від цілей та задач висловлювання і сфери суспільного життя. Важливим для розробки методики розвитку мовлення є положення про мовну особистість (її рівень володіння мовою, інтелектуальний розвиток, духовне багатство, уміння розвивати і зберігати мовні традиції тощо); про розмежування понять "мова" й "мовлення"; про розуміння тексту як продукту мовленнєвої діяльності, що реалізується в певному дискурсі. Основними змістовими лініями програми та підручників є **мовна і мовленнєва**. Мовна змістова лінія забезпечує засвоєння школярами системних знань про мову і формування в них відповідних мовних умінь як засобу спілкування, пізнання, самовираження, що становить **мовну компетенцію** учня. Мовленнєва змістова лінія передбачає формування, закріплення й удосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі), що забезпечує **мовленнєву компетенцію**.

Зміст **мовної лінії** в повній відповідності до вимог навчальної програми подається за лінійним принципом і доповнюється реалізацією системи внутрішньопредметних зв'язків, що гарантує систематичне збагачення мовлення дітей лексико-фразеологічними, граматичними, стилістичними засобами та сприяє удосконаленню мовних і мовленнєвих умінь. Підручники вмщують чимало демонстраційних, порівняльних та узагальнювальних таблиць і схем. Вивчення кожної лінгвістичної теми передбачає виконання вправ на збагачення й уточнення словникового запасу учнів. Чимало мовних вправ супроводжуються зразками виконання та довідками для вибору потрібних слів або граматичних форм. При вивченні змістового компонента рідної (української) мови "мовна (лінгвістична) змістова лінія забезпечує мовну компетенцію школярів як одного із засобів формування мовленнєвого розвитку", а провідною є мовленнєва (комунікативна) лінія, яка передбачає формування вмінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі), тобто формування **комунікативної (мовленнєвої) компетенції**.

"Основною змістовою лінією мовної освіти у початковій ланці загальноосвітньої школи є **комунікативна**, яка передбачає формування та розвиток умінь слухати, говорити, читати і писати. Лінгвістична та етнокультурознавча лінії забезпечують відповідний обсяг знань про мову, умінь і навичок їх використання в мовленнєвій діяльності, а також уявленні про звичаї, побут українського народу, визначні події та постаті" [1: 4]. На думку більшості науковців, мовленнєва компетенція становить основу комунікативної компетенції. **Комунікативна компетенція** – це комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування [12: 103]. Далі подаємо найголовніші компетенції учнів з рідної мови в початкових класах.

Таблиця 1.

УЧЕНЬ МАЄ ЗАСВОЇТИ	УЧЕНЬ МАЄ ЗНАТИ
ЗМІСТ МОВЛЕННЄВОЇ (КОМУНІКАТИВНОЇ) КОМПЕНЕНЦІЇ	
<p>Види мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, говоріння, письмо; формами мовлення (усне та писемне);</p> <p>види мовленнєвих форм (монолог і діалог); складові ситуації спілкування;</p> <p>основні вимоги до мовлення, типи мовлення, стилі та жанри мовлення;</p> <p>основними ознаками тексту та ін.</p>	<p>Розуміти зміст сприйнятого на слух або прочитаного тексту;</p> <p>орієнтуватися в умовах спілкування;</p> <p>вступати в діалогічне спілкування й підтримувати його;</p> <p>будувати усне й письмове висловлювання на певну тему в доцільному стилі й жанрі, вибираючи й поєднуючи різні типи мовлення та ін.</p>
ЗМІСТ МОВНОЇ (ЛІНГВІСТИЧНОЇ) КОМПЕТЕНЦІЇ	
<p>Функції мови в житті суспільства (розділи науки про мову);</p> <p>одиниці мови (звук, значуща частина слова, слово, словосполучення, речення, текст); знаки письма;</p> <p>лексичне і граматичне значення слова;</p> <p>пряме й переносне значення слів;</p> <p>походження слів;</p> <p>творення слів;</p> <p>систему частин мови;</p> <p>будову словосполучення;</p> <p>види речень за метою висловлювання, емоційним забарвленням;</p> <p>граматичну основу речення, члени речення;</p> <p>орфограми та орфографічні правила;</p> <p>пунктограми (розділові знаки) та правила пунктуації.</p>	<p>Розрізняти звуки мови й мовлення (голосні та приголосні; приголосні дзвінки та глухі, тверді, пом'якшені та м'які), правильно вимовляти звуки та слова, записувати слова;</p> <p>визначати значущі частини слова; розрізняти частини мови, визначати члени речення, розрізняти види речень за метою висловлювання, емоційним забарвленням, будовою;</p> <p>інтонувати речення відповідно до розділових знаків;</p> <p>правильно писати слова, розставляти розділові знаки в реченнях і текстах.</p>

Отже, базою формування в учнів початкових класів комунікативної компетенції є комунікативні уміння сформовані на основі мовних знань і навичок. Розвиток комунікативних умінь неможливий без оволодіння мовними засобами реалізації усного і писемного мовлення. Мовна та мовленнєва компетенції ґрунтуються на усвідомленні основної функції мови – комунікативної, яка забезпечує мовленнєву діяльність її носіїв і впливає на їхній різнобічний розвиток. Комунікація або спілкування людей відбувається в процесі мовленнєвої діяльності і забезпечує формування комунікативної компетенції. Таким чином, усі ці компетенції можуть бути виведені як реальні вимоги до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, на основі яких формуються певні вміння й навички,

досвід ставлень знань, що вкупі породжують якості особистості, спроможної успішно діяти в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – К., 1983. – Т. 1. – С. 124.
2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М. І. Пентиліюк. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти // Інформ. збірник Міністерства освіти і науки України. – 2006. – № 2-3. – С. 3-5.
4. Беляєв О. М., Скуратівський Л. В., Симоненкові Л. М., Шелехова Г. Т. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 2-4.
5. Злобин Д. Психолінгвістика / Под общ. ред. А. А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1976. – 350 с.
6. Богуш А. М., Шиліна Н. С. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2003. – 335 с.
7. Божович Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы // Вопр. психологии. – 1997. – № 1. – С. 33-43.
8. Калмиков Л. О. Комунікативний підхід до розвитку мовлення // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 51-55.
9. Львов М. Р. Речь младших школьников и пути ее развития: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1975. – 176 с.
10. Методика навчання рідної мови в середніх освітніх закладах / За ред. М. П. Пентиліюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 264 с.
11. Пентиліюк М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Українська мова та література в школі. – 1990. – № 3. – С. 8-10.
12. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 216 с.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Ткачук О. С. Языково-речевая компетенция на уроках украинского языка в начальных классах.

В статье отражены вопросы, которые касаются проблемы формирования языково-речевой компетенции на уроках украинского языка в начальных классах, определена суть базовых понятий исследования: речь, компетенция, речевая компетенция, коммуникативная компетенция, представлено содержание языковой линии с родного языка в начальных классах.

Tkachuk O. S. Language and Speech Competence on the Lessons of Ukrainian in Elementary School.

The article describes the problem of formation of speech competence on Ukrainian language lessons for junior students, describes the basic issues of the researches: speech, competence, speech competence, communicative competence, the content of speech live from native language for junior students is performed.